

Michael Gerth: PDS und die ostdeutsche Gesellschaft im Transformationsprozess. Wahlerfolge und politisch-kulturelle Kontinuitäten.

Reihe Politica: Schriftenreihe zur politischen Wissenschaft, Bd. 55. 1. Aufl. Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 2003, 354 stran, ISBN 3-8300-1156-3 (signatura knihovny ÚMV 51 472).

Tematika publikace Michaela Gertha si v současnosti udržuje, možná i zvyšuje svou aktuálnost. Původní cíle transformace na území bývalé Německé demokratické republiky (NDR), jejich naplnění či nesplnění, příčiny konkrétního vývoje ve východoněmeckých zemích a v neposlední řadě úloha Strany demokratického socialismu (PDS) zasluhují odbornou pozornost. Výsledky transformační koncepce se dostávají do popředí politickovědných analýz. Autor upozorňuje na to, že zvláště normativní uznání demokracie, spojené s principy konkurence, tržní ekonomiky a sociálního státu, se v transformující se společnosti vyznačuje spíše diskontinuitou než kontinuitou.

Zvláštní úlohu v transformačním procesu hrají politické strany, které ho aktivně ovlivňují a přitom jsou i jeho výsledkem. M. Gerth soustřeďuje svou pozornost na Stranu demokratického socialismu, jež obzvláště ztělesňuje historické „kontinuity“ a „diskontinuity“. Upozorňuje na skutečnost, že na této politické straně jsou zřetelně pozorovatelné některé rysy transformačního vývoje se značnou výpovědní silou. Pokud se týká volebních úspěchů, členské základny a sympatizantů, představuje PDS zároveň nejzřetelnější rozdíl při regionálním srovnávání systémů politických stran západoněmeckých a východoněmeckých spolkových zemí. Při sledování transformační dynamiky si autor všimá volebních úspěchů PDS, ale i pravicově extremistických stran, polarizace systému politických stran, velké skupiny voličů střídajících sympatie k různým politickým stranám, značného počtu nevoličů, problémů na trhu práce, pokulhávající výstavby východního Německa i konfliktů mezi obyvatelstvem východoněmeckých a západoněmeckých zemí. Zajímavé je též srovnávání výchozích pozic i průběhu transformačního procesu na území bývalé NDR a v dalších zemích střední a východní Evropy.

Hodně pozornosti autor věnoval vysvětlování skutečnosti, že se následnická strana po Jednotné socialistické straně Německa (SED; vznikla po druhé světové válce v sovětské okupační zóně sloučením sociální demokracie a komunistické strany) stala politickou stranou, která v roce 2001 ve východní části Berlína dosáhla ve volbách téměř 50 % hlasů. Příčinu těchto volebních úspěchů PDS hledá v konkrétním průběhu transformace – přesněji řečeno v koncepci transformace prosazované ve východním Německu. Velmi často se v knize objevují pojmy *oběti transformace*, *oběti sjednocení*. Recenzovaná publikace se však koncentruje na působení politických výkladů existence NDR a na jejich jen pomalou transformaci, jakož i na přetrvávající rozdělení politických kultur mezi západním a východním Německem. Poukazuje rovněž na vleklé sblížení hodnotových a postojových rozdílů. Příčinu těchto rozdílů nevidí primárně v transformačním procesu, ale ve čtyřicetiletém období vlády SED. PDS podle autorova názoru ztělesňuje zvláštním způsobem dominantní politickou kulturu NDR a „ostrůvek její obnovy“ (Gerth, 2003, s. 13).

Práce se soustřeďuje na otázky, jak a s jakými základními hodnotami, cíli, prostředky i výsledky PDS ovlivňuje transformační proces, do jaké míry je sama výrazem transformačního procesu, jaké vzájemné vztahy kontinuity či diskontinuity existují mezi PDS, východoněmeckou společností a její politickou kulturou, s jakými omezeními je možné hodnotit volební úspěch PDS jako výraz specifické politické kultury, obsahující určitý význam, a jaké perspektivy má PDS v rámci německého stranického systému i do jaké míry ovlivňuje demokratickou konsolidaci východního Německa.

V první kapitole autor vysvětluje *teoretické pojmy*, s nimiž pracuje. Jde například o *pojmem politická kultura*. Ten označuje „v nejobecnější formě subjektivní dimenzi společenských základů politických systémů... nebo konkrétní politické postupy a jednání, popřípadě soubor kolektivně sdílených myšlenek o světě politiky“ (Gerth, 2003, s. 15). Na základě metodologického rozboru dané problematiky pak autor seznamuje čtenáře s hlavními tezemi, týkajícími se této tematiky. „*Specifická, relativně homogenní východoněmecká politická kultura přenáší důležité prvky dominantní politické kultury NDR. Transformace východoněmecké politické kultury je dlouhodobý a dosud neuzavřený proces. Existují zřetelné rozdíly vzhledem k západoněmecké politické kultuře. Jasně rozdíly v postojích a v hodnotách nejsou v prvé řadě důsledkem sociální a ekonomické transformace, ale spočívají na politickokulturní kontinuitě. PDS zvláštním způsobem ztělesňuje tuto kontinuitu a představuje pro východoněmecké občany určitý druh obnovy. Zároveň se zmiňovaná politická kultura transformuje a zároveň jedná i reaguje.*“ (Gerth, 2003, s. 25.) Rozhodující pro obnovu je předchozí existence a úloha SED v NDR.

Na konflikt uvnitř PDS se pohlíží jako na boj mezi ortodoxní skupinou a skupinou orientovanou na reformy. Dále autor poukazuje na skutečnost, že politické strany konkurující PDS mohou jen zčásti a omezeně vyhovět touze východních Němců po politickokulturní kontinuitě. Zde nachází klíč ke zřetelným rozdílům volebních úspěchů PDS ve východním a západním Německu. K tomu ještě připojuje specifické zájmové konflikty (například v rámci finančního vyrovnání), jichž si PDS zvláště všímá jako konfliktů mezi západním a východním Německem. Přitom ne všichni východní Němci volí PDS. Při volbách do zemských sněmů volilo v roce 1994 v Braniborsku více než 50 % SPD (Sociálnědemokratickou stranu Německa), v Sasku přes 50 % CDU (Křesťanskodemokratickou unii); avšak v roce 2001 volil téměř každý druhý obyvatel „východního Berlína“ PDS. Přesto můžeme ve východním Německu najít značnou hodnotovou homogenitu. Východoněmečtí voliči různých politických stran jsou si vzájemně bližší než voliči stejných politických stran ve východním a západním Německu. PDS nabízí kontinuitu všem východním Němcům. Zpomaluje sice transformační proces východoněmecké politické kultury, avšak zároveň volněji váže značný latentně nedemokratický a k radikálním myšlenkám tihnoucí potenciál k demokratickému systému. Ještě důležitější je politické zapojení pololokální, pragmatické většiny členů PDS. V současnosti strana v podstatě podporuje demokratickou konsolidaci východního Německa. Pragmatická většina PDS stojí před rozhodováním, jak vyřešit mnoho otázek do budoucna.

Ve druhé kapitole autor analyzuje *volební úspěchy PDS* a podává jejich zdůvodnění. Všímá si okolností návaznosti PDS na SED a postojů voličů. Například upozorňuje na skutečnost, že se tato strana zabývá právními, materiálními i ideovými problémy bývalých členů SED a strategicky se často dostává do rozporu mezi členskými a osobními zájmy. Přetrvávající ekonomické rozdíly ve vývoji západoevropských a východoněmeckých zemí posilují pozici PDS jako protestní strany, „*kteřá zaměřuje své politické jednání v prvé řadě na materiální či ideové nevýhody pevně vyhraněných skupin voličů*“ (Gerth, 2003, s. 31).

Dále autor rozebírá mediální tezi o „populistické straně“ v západoněmeckých i východoněmeckých médiích, úlohu populární osoby *Gregora Gysiho* a roli konfliktů ve společnosti s heterogenní sociální strukturou. Konstatuje, že se kvůli rozdílné socioekonomické základně ve východoněmeckých a západoněmeckých zemích vytvářejí i rozdílná zaměření konfliktů. Volební preference pro PDS tak mohou mít zcela odlišnou příčinu v západním Německu než ve východním. „*S přívlastkem socialistická je popisována politická strana, která v tradici nové levice západoevropského ražení chápe kapitalismus jako státem regulovatelný a reformovatelný. Parlamentarismus je uznáván jako jediná cesta k těmto reformám... Na rozdíl od sociální demokracie má socialistická strana též za cíl socialismus jako společenské zřízení.*“ (Gerth, 2003, s. 46.) PDS využívá mezer ve spektru mezi pravíci a levíci. Dále autor charakterizuje, jak a proč PDS ztělesňuje vý-

chodoněmeckou politickou kulturu. Uvádí argumenty pro tezi, že členové této strany utvářejí sociálně-kulturní prostředí se společnou hodnotovou orientací a tradicemi, sociální a hospodářskou situací. Celkově pak v těchto souvislostech hodnotí proces vnější a vnitřní stabilizace PDS i náznaky její transformace. Teprve z výzkumné perspektivy politické kultury naznačuje možnost uspořádat vlivy vnějších faktorů na transformační procesy. Dospívá k závěru, že nelze ignorovat rozvoj politické kultury, „jinak by došlo k redukci výchozí situace transformace na ekonomické či sociální faktory... Kopírování institucí při rozdílných politických kulturách nevede automaticky ke stejným výsledkům.“ (Gerth, 2003, s. 59.)

Ve třetí kapitole autor analyzuje PDS jako politickou stranu, způsob, jakým působí na utváření politického přesvědčení a na vztah mezi společností a státem. Charakterizuje vývoj SED k PDS, organizaci strany, členskou základnu, vedení strany se zvláštním zaměřením na osobnost Gregora Gysiho a na jeho reformní plán, způsob financování, organizaci i působení PDS v jednotlivých zemích. Pokud se týká programového zaměření, autor poukazuje na trojí dilema PDS: „... asi třetina členů je v důchodovém věku a prosazuje své zájmy, potenciální voliči v západním Německu očekávají od PDS transformaci na levicovou stranu západoevropského ražení s programem orientovaným na reformy. Oproti tomu mezi velmi mladými členy PDS s částečně radikálně utopistickými představami, ortodoxními marxisty, komunisty a některými západoněmeckými levicovými voliči naráží na odmítání programu reform. Je tu spor mezi ortodoxními voliči a těmi, kdo chtějí reformy.“ (Gerth, 2003, s. 85.)

Bez povšimnutí nezůstaly ani odmítavé postoje PDS k určitým mezinárodněpolitickým jevům, jako je *globalizace*, k zavedení jednotné evropské měny *euro* i ke skutečnosti, že PDS chápe kapitalismus téměř výlučně jako formu společenského systému. Podrobně jsou rozebírány přístupy k otázkám vlastnictví a lidské emancipace prostřednictvím práce, zvláště pak přístupy k pojetí státu a k jeho úkolům, k zajištění práva na práci, bydlení a vzdělání obyvательства, k péči o životní prostředí, jakož i k požadavku vyrovnávání životních podmínek v východoněmeckých a západoněmeckých zemích. „Zajištění vnitřní bezpečnosti bere PDS vážně, obrací se ale rozhodně proti politice, jednostranně sázející na policejní a právní represe... když PDS ví o chybách SED vedoucích k jejímu zhroucení.“ (Gerth, 2003, s. 107.)

Autor též seznamuje čtenáře s cíli PDS „demokratizovat“, rozšiřovat „plebiscitní demokracii“ pomocí lidových iniciativ a plebiscitů na všech úrovních apod. Rovněž otázky přechodu PDS od opozice k účasti na vládě a interpretace minulosti (dějiny SED a NDR) zaujímají důležité místo.

Čtvrtá kapitola analyzuje na základě dostupné literatury, zachycující hlavně pomalé změny v politických hodnotách a postojích, *politickou kulturu východoněmecké společnosti* asi od roku 1970 a *vztah PDS k ní*. Při srovnávání s politickou kulturou PDS i s ohledem na SED chce recenzovaná publikace vysvětlit vztah mezi politickou kulturou východního Německa a PDS a připravit podklad pro empirickou analýzu. „Všechny analýzy politické kultury NDR stojí před základním problémem, že se buď musejí vzdát dat z výzkumu pomocí dotazníků, nebo použít s jistým odstupem data SED.“ (Gerth, 2003, s. 166.) Pozornost si zaslouží výsledky výzkumného projektu „moderní socialismus“ jako pokusu mladší generace o inovace, z toho plynoucí rozpory a spor o zaměření strany, střety *koalice reformátorů* a *koalice proti antikomunismu*.

Celkový obraz dané tematiky doplňuje v *páté kapitole analýza voličů v letech 1991–2000*. Autor ji považuje za velmi důležitou zvláště kvůli ověřování teze o PDS „jako o ostrovu obnovy“. Tato teze může být relevantní, když voliči PDS skutečně podporují politickou kulturu, jejíž charakter vyznačila PDS, a tak dokazují vysoký stupeň politicko-kulturní kontinuity. Vedle teoretického modelu se zde autor zabývá metodikou, spojenou s výzkumem této problematiky. Výzkum vychází z dat dotazníkových akcí ALLBUS a ISSP, provedených v letech 1991–2000.

Pro každého, kdo se důkladněji zabývá vývojem ve východoněmeckých zemích po sjednocení Německa, bude velmi zajímavý Gerthův rozbor postojů PDS k *liberalismu*, ke kapitalismu a k jeho perspektivám, k tržnímu principu obecně či k parlamentnímu systému. „*Antiparlamentarismus je zde popisován jako odmítání institucionalizovaného pluralismu politických stran uvnitř parlamentní zastupitelské demokracie s námitkou, že jde o formalismus.*“ (Gerth, 2003, s. 208.) Zároveň jsou charakterizovány prvky paternalismu, autoritářství i celková kulturněpolitická atmosféra na základě vědeckého zpracování empirických dat, názorně doložených pomocí přehledných tabulek a grafů.

V šesté kapitole autor vysvětluje souvislosti mezi působením PDS a transformačním procesem ve východoněmeckých zemích, možnosti i rizika institucionálního konzervatismu i příliš velké víry v dynamiku sil trhu. Názorně ukazuje vzájemné závislosti mezi otázkami legitimacy, efektivností, ekonomickou výkonností a stabilitou politického systému. Zamyšlí se nad možnostmi krize demokracie, k níž může dojít, když „*demokraticky zvolené vlády už nemohou demokraticky prosadit své programy (selhání institucí) či nechťejí (selhání elit), nebo když většina obyvatelstva zpochybňuje legitimitu vlády a začíná vidět příčinu v samotném demokratickém systému*“ (Gerth, 2003, s. 250).

Při charakteristice demokratické konsolidace východního Německa se autor zmiňuje o rozlišení na tři transformační fáze Wolfganga Merkela: *konec autoritářského systému, demokratizaci a konsolidaci* (Gerth, 2003, s. 252). Hlavní zájem pak soustřeďuje na úlohu PDS v souvislosti se specifickou cestou sjednocení Německa přistoupením bývalé NDR k Ústavě SRN (*Grundgesetz*), na její cíle lišící se v roce 1990 a v současnosti, na její vztah k Ústavě SRN, jenž se rozhodně nedá charakterizovat jako bezvýhradné uznání, i na pochybnosti o legitimitě postupu sjednocení Německa. Pokud se týká institucionální konsolidace, čtenář se seznamuje s konkrétními postoji PDS ke všem institucím západoněmecké společnosti i k fungování nového systému politických stran, s tím, jak PDS zastupuje své voliče na nejrůznějších úrovních až po Evropský parlament.

Překvapující vzestup PDS ve východoněmeckých zemích je vysvětlován v souvislosti s tamějším průběhem transformačního procesu. „*Z pohledu teorie transformačního procesu by bylo velmi žádoucí, kdyby se PDS zřekla ortodoxních představ... a stala se pak integrující, konsolidační demokratickou silou, která by právě svými částečně liberálními postoji mohla ve východním Německu pozitivně působit.*“ (Gerth, 2003, s. 277.)

Autor uvádí k celé práci bohatý seznam literatury a pramenů, zásadní závěry svého studia dokládá statistickými údaji v četných tabulkách, uvedených v příloze. Jeho publikace tak velmi názorně pomáhá jak studentům, tak i odborným a vědeckým pracovníkům vytvořit si obraz politického a společenského vývoje ve východoněmeckých zemích a úlohy, cílů i postavení PDS v tomto vývoji. Odpovídá na vytyčené otázky, spojené s procesem transformace východoněmeckých zemí.

Z hlediska komplexní sociologicko-politické analýzy zůstává ještě řada jevů, zvláště v oblasti ekonomiky, jež si zaslouží hlubší pozornost. Publikace tak dává i dobré podněty pro další studium dané problematiky a možnost orientovat se v základních otázkách, popřípadě klást otázky nové.

Ivona Řezanková